

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

ХАРЧЕНКО ГЕОРГІЙ ГЕОРГІЙОВИЧ

УДК 347.2

**РЕЧОВІ ПРАВА У ЗАКОНОДАВСТВІ, ДОКТРИНІ ТА СУДОВІЙ ПРАКТИЦІ
УКРАЇНИ**

Спеціальність 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес;
сімейне право; міжнародне приватне право

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук

Київ – 2018

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі цивільного права юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка Міністерства освіти і науки України.

Науковий консультант: доктор юридичних наук, професор,
дійсний член (академік) НАПрН України
МАЙДАНИК Роман Андрійович,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
завідувач кафедри цивільного права

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України,
Заслужений діяч науки і техніки України
ХАРИТОНОВ Євген Олегович,
Національний університет «Одеська юридична
академія», завідувач кафедри цивільного права

доктор юридичних наук, професор
МІЧУРІН Євген Олександрович,
Харківський національний університет імені
В. Н. Каразіна, професор кафедри цивільно-правових
дисциплін

доктор юридичних наук, доцент
ШИМОН Світлана Іванівна,
ДВНЗ «Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана», завідувач
кафедри правового регулювання економіки

Захист відбудеться «15» березня 2018 року о 10-00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.001.06 при Київському національному університеті імені Тараса Шевченка за адресою: 01033, м. Київ, вул. Володимирська, 60, ауд. 202.

З дисертацією можна ознайомитися у Науковій бібліотеці ім. М. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка за адресою: 01033, м. Київ, вул. Володимирська, 58, чит. зала № 12.

Автореферат розіслано «07» лютого 2018 року.

**Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради**

І. А. Діковська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. За останні десятиліття речове право України зазнало фундаментальних, а подекуди і революційних змін. Особливу роль у цьому процесі відіграли і відіграють положення чинного Цивільного кодексу України (далі – ЦКУ), а також норми Господарського та Земельного кодексів України. Завдяки їм усталені в минулому підходи до розуміння речових прав значною мірою були змінені, а після тривалого періоду забуття правова категорія «речові права» знову потрапила у фокус уваги української правової доктрини.

Однак, незважаючи на природний інтерес науковців до речових прав, в Україні все ще немає досліджень, присвячених речовим правам як таким. Зрозуміло, що відсутність у вітчизняній науці цивільного права сучасних системних і комплексних досліджень речових прав сьогодні не може бути компенсована різноманітними, але фрагментарними дослідженнями окремих різновидів або груп речових прав, які насправді є комплексним і більш складним правовим явищем порівняно з кожним окремим їх різновидом. За цих умов дослідження такого об'єкта не може відбуватися лише через просте поєднання всіх окремих здобутків учених на широкому полі пізнання речових прав. З огляду на сучасні запити та виклики цивільного обороту речові права потребують окремого дослідження як унікальне за своїми ознаками та призначенням родове явище у речовому праві України.

Для цього наразі є усі передумови. З моменту оновлення у 2000-х роках речового права України у правозастосовній сфері вже накопичений чималий досвід. Його критичний аналіз дасть змогу побачити як позитивні, так і негативні наслідки проведеного реформування, оцінити дієвість запроваджених нових підходів, речово-правових конструкцій і правових норм, зміст яких може потребувати удосконалень з огляду на практику цивільного обороту. Значимість порушених питань, а також те, що вони і досі недостатньо опрацьовані вітчизняними науковцями, зумовлюють актуальність теми дисертаційного дослідження, зокрема у світлі останніх суспільних трансформацій та законодавчих змін.

Науково-теоретичною базою дисертаційного дослідження стали праці відомих українських і зарубіжних учених-правників: К. Н. Анненкова, О. Б. Бабаєва, Л. Ю. Василевської, Є. В. Васьковського, А. В. Венедиктова, І. В. Венедиктової, Б. Віндшейда, Ю. С. Гамбарова, О. В. Германова, В. П. Грибанова, Д. Д. Грімма, Г. Дєрнбурга, О. В. Дзери, М. Л. Дювернуа, І. О. Ємелькіної, Р. Ієрінга, О. С. Іюффе, О. В. Кохановської, Н. С. Кузнецової, Р. А. Майданика, У. Маттеї, Д. І. Мейєра, Є. О. Мічуріна, С. А. Муромцева, М. Ортолана, О. А. Підпригори, К. П. Побєдоносцева, Й. О. Покровського, Г. Ф. Пухти, В. К. Райхєра, Ф. К. Савінї, В. І. Синайського, К. І. Скловського, С. В. Скрябіна, І. В. Спасибє-Фатєєвої, Є. О. Суханова, Є. М. Трубецького, Є. О. Харитєнова, В. М. Хвєстова, В. В. Цюри, Я. М. Шевченко, Г. Ф. Шєршенєвича, С. І. Шимон, Л. В. Щєннікової та інших.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до таких державних бюджетних науково-дослідних тем: «Доктрина права в правовій системі України: теоретичний і практичний аспекти» (№ 11 БФ 042-01, номер державної реєстрації 0111U008337), яка досліджувалася на юридичному факультеті Київського національного

університету імені Тараса Шевченка з 01 січня 2011 р. по 31 грудня 2015 р.; «Теорія та практика адаптації законодавства України до законодавства ЄС» (№ 16 БФ 042-01, номер державної реєстрації 0116U002637), що діє з 01 січня 2016 р. по 31 грудня 2018 р.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є розробка та обґрунтування сучасної правової концепції речового права України, напрацювання теоретичних і практичних рекомендацій щодо вдосконалення окремих положень цивілістичної доктрини та вітчизняного законодавства, а також судової практики в цій сфері.

Для досягнення поставленої мети сформульовано наступні основні завдання:

- визначити місце і значення речових прав у цивільному праві України;
- дослідити особливості правової природи речових прав;
- розкрити поняття і кваліфікаційні ознаки суб'єктивного речового права;
- визначити коло об'єктів речових прав;
- сформулювати систему основних принципів речового права України;
- висвітлити систему речових прав у цивільному законодавстві України;
- узагальнити і систематизувати підстави виникнення і припинення речових прав;
- виявити особливості здійснення речових прав, їх обмеження та обтяження;
- розкрити особливості захисту речових прав і речових інтересів;
- сформулювати пропозиції щодо вдосконалення цивільного законодавства України стосовно речових прав.

Об'єктом дослідження є цивільні правовідносини, в межах яких відбувається виникнення, здійснення, припинення і захист речових прав.

Предметом дослідження є законодавчі, доктринальні положення речового права України та ряду зарубіжних країн, а також пов'язана з ними судова практика.

Методи дослідження. Відповідно до мети, завдань, об'єкта і предмета дослідження були використані загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання.

Діалектичний та історичний методи використовувалися в дослідженні вчення про речові права у вітчизняній і зарубіжних правових доктринах, уявлень про правову природу та сутність речових прав, їх принципи. *Формально-логічний і системно-структурний методи* були застосовані для дослідження сучасних концептуальних підходів щодо визначення категорій «суб'єктивне речове право», «обмеження суб'єктивного речового права», «обтяження суб'єктивного речового права», «спосіб» та «підстава» набуття (припинення) речових прав та ін.; формування системи речових прав і принципів речового права України, а також підстав набуття та припинення речових прав. *Методами індукції та дедуції* були визначені особливості правової природи речових прав, перелік їх ознак. *Догматичний метод* застосовувався для аналізу норм права про речові права та їх правові режими. *Порівняльно-правовий метод* дав змогу виявити спільні та відмінні риси в правових режимах різних видів речових прав, провести порівняння відповідних положень доктрин і цивільних законодавств України та інших країн, їх правозастосовну судову практику. *Методи ретроспективного та перспективного аналізу*, а також *моделювання* були використані для оформлення пропозицій щодо

вдосконалення положень речового права України, практики його застосування, визначення напрямів подальшого розвитку доктрини, законодавства та судової практики в цій сфері. З огляду на конкретне завдання, що підлягало вирішенню в дослідженні, відбувалося комбінування методів пізнання.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є першим у новітній Україні системним, комплексним дослідженням теоретичних і практичних проблем речових прав на рівнях доктрини, цивільного законодавства та судової практики.

За результатами проведеного дослідження сформульовано низку наукових положень, висновків і пропозицій, що мають ознаки наукової новизни, найважливіші з яких і виносяться на захист.

Вперше:

1. Сформульовано поняття суб'єктивного речового права як абсолютного майнового права, здійснення якого відбувається через самостійне та самодостатнє правове панування особи над об'єктом безпосередньо або опосередковано у порядку та в межах, встановлених законом. Самостійність і самодостатність у пануванні над об'єктом відповідно виявляється у можливості здійснювати суб'єктивне речове право на власний розсуд і без сторонньої допомоги (якісний критерій здійснення речових прав).

2. Обґрунтовано висновок про те, що об'єкт є умовною ознакою для речових прав, оскільки характеризує лише сучасний стан юридичного буття в країні. З доктринальних позицій у правовій дефініції прив'язування речових прав до конкретного виду об'єкта цивільних прав є недоцільним, оскільки правова природа речових прав виявляється насамперед у головній її ознаці – можливості здійснювати панування над об'єктом.

3. Доведено доцільність закріплення у вітчизняному цивільному праві принципів речового права України як вихідних нормативно-правових положень, одним з основних функціональних призначень яких є усунення правової невизначеності в речовому праві України (принцип неприпустимості розширювального тлумачення обмежень речових прав, принцип злиття речових прав, принцип старшинства речових прав, принцип пріоритетності здійснення речових прав та ін.).

4. Обґрунтовано доцільність відмови у речовому праві України від принципу встановлення вичерпного переліку речових прав законом (*numerus clausus*), оскільки різновиди речових прав мають визначатися за кваліфікаційними ознаками речових прав (абсолютний та майновий характер речових прав, самостійне і самодостатнє правове панування особи над об'єктом), а не за їх переліком у законодавстві. Замість *numerus clausus* має діяти принцип свободи здійснення речових прав, який, ґрунтуючись на загальній для галузі цивільного права диспозитивності, дає можливість носію речового права, окрім іншого, самостійно і в межах змісту наявного у нього права визначитись, яке саме суб'єктивне речове право на його об'єкт може отримати інша особа.

5. Доведено доцільність введення в цивільне право України принципів роз'єднання та абстракції з метою розмежування речових і зобов'язальних прав, які виникають за договором. У змісті принципу абстракції наголос має бути зроблений

на відмінностях юридичного складу виникнення речових і зобов'язальних прав у межах одних і тих самих договірних правовідносин з висновком про те, що незавершення формування юридичного складу виникнення речових прав не впливає на чинність прав зобов'язальних у разі укладення договору щодо речових прав на майно. У свою чергу зміст принципу роз'єднання, на якому базується принцип абстракції, має передбачати розмежування зобов'язальної і речової частин у договорі.

6. Аргументовано, що конструкція «право на право» в речовому праві України має застосовуватися лише у випадку, коли об'єкт одного суб'єктивного речового права не може виступати об'єктом для іншого суб'єктивного речового права (наприклад, майнові права на об'єкт незавершеного будівництва або сам об'єкт незавершеного будівництва).

7. Обґрунтовано висновок про доцільність надання права переважного захисту інтересу первісного власника порівняно з інтересом добросовісного набувача за відплатним договором у разі, якщо передача майна від первісного власника до неуправненого відчужувача відбувалася на безоплатній основі для досягнення благодійної мети.

8. Доведено, що охоронюваність правом речового інтересу має визначатися як загальним правилом – «дозволено все, що не заборонено законом», так і часовим критерієм дійсності такого інтересу. На відміну від речових прав, речовий інтерес особи може продовжувати існувати навіть після її смерті (наприклад, у випадку із заповітом), а тому може підлягати захисту.

Удосконалено:

1. Положення про те, що речові права не слід прив'язувати виключно до абсолютних правовідносин, оскільки через абсолютний характер речових прав останні можуть реалізовуватися як у речових, так і у зобов'язальних правовідносинах (паралельно існуючи і в абсолютних правовідносинах), чому сприяє оборотоздатність їх об'єктів. Такою властивістю речових прав пояснюється те, чому книга третя ЦКУ «Право власності та інші речові права» має викладатися як система прав, а не правовідносин. Абсолютний характер речових прав можна уявити як необмежену кількість відносних прав щодо кожної конкретної особи в кожному конкретному випадку.

2. Висновок про недоцільність класифікації речових прав у законодавстві, зокрема їх поділу на право власності та речові права на чуже майно у Цивільному кодексі України. Терміни «речові права на чуже майно» або «обмежені речові права» мають прикладне значення хіба що для правової науки, тоді як у законі під кожен різновид речових прав має бути прописаний окремий правовий режим панування над майном.

3. Наукову класифікацію речових прав залежно від ступеня близькості речових прав до сфери зобов'язального права. Зокрема обґрунтовано, що більш наближеними до неї є ті речові права, речова природа яких у доктрині цивільного права часто оспорується (право найму, право управління майном тощо). Вказано також на притаманність окремим різновидам таких прав забезпечувальної функції в зобов'язаннях (зокрема, праву застави, праву притримання).

4. Підхід щодо обґрунтування захисту безтитульного володіння в цивільному праві України. Запропоновано три альтернативні шляхи вирішення питання замість поширених поглядів на захист безтитульного володіння, зокрема крізь призму поваги до людської особистості, а саме: через дію презумпції наявності речового права в особи, яка здійснює або здійснювала першою (в разі неправомірного відібрання об'єкта) фактичне панування над об'єктом; через захист охоронюваного правом інтересу безтитульного володільця; переведення фактичних відносин у правовий вимір з наданням кожному фактичному володільцю чужого майна, який добросовісно ним заволодів, права володіння цим майном, яке має бути умовним і може тривати доти, доки інші носії речових прав на це майно не висунуть свої вимоги повернути собі майно в межах строку позовної давності.

5. Наукову позицію щодо співвідношення понять обмеження та обтяження суб'єктивного речового права. Під обмеженням суб'єктивного речового права слід розуміти встановлене законом звуження суб'єктивного речового права у вигляді загальної заборони носію речового права вчиняти певну дію (дії) щодо належного йому об'єкта в межах наявних у нього правомочностей. Натомість обтяження суб'єктивного речового права – це встановлене відповідно до правочину або акта суб'єкта владних повноважень звуження суб'єктивного речового права індивідуального характеру у вигляді заборони або права іншої особи, що покладає на носія речового права обов'язок утримуватися від певної дії (дій) щодо належного йому об'єкта в межах наявних у нього правомочностей.

6. Інтерпретацію змісту норми ч. 2 ст. 349 ЦКУ щодо припинення права власності в разі бездіяльності власника. Обґрунтовано, що подання власником заяви про припинення його права власності на знищене майно, права на яке підлягають державній реєстрації, має оцінюватися не як його право, а як його обов'язок. Це дозволить суду в разі невиконання власником свого обов'язку приймати рішення про припинення права власності на знищене майно та внесення відповідних змін до державного реєстру за позовом заінтересованої особи. Запропоновано так само припиняти й інші речові права на майно, речові права на яке підлягають державній реєстрації.

Дістали подальший розвиток:

1. Підхід щодо розуміння суб'єктивного речового права як зв'язку між носієм права та об'єктом. Зокрема обґрунтовано, що спроби розглядати суб'єктивне речове право крізь призму відносин між особами, неминуче ведуть до ототожнення понять суб'єктивного права та правовідношення і відповідно нівелюють відмінності між ними.

2. Положення про співвідношення правових категорій «речове право» і «право власності» у їх суб'єктивному значенні. Обґрунтовано, що поняття суб'єктивного речового права має передусім методологічне значення у праві, оскільки уможлиблює на практиці виявлення різних речово-правових режимів у вигляді окремих видів речових прав. Право власності разом з тим має насамперед практичний вимір і є тим речово-правовим режимом присвоєння, в якому потенціал суб'єктивного речового права розкривається найбільш повно, але не всебічно. З огляду на це правову категорію «суб'єктивне речове право» недоцільно визначати через тріаду правомочностей власника. У системі цивільного права України речове

право є підгалуззю, тоді як право власності та інші речові права – інститутами цивільного права України.

3. Критика концепції речового обтяження або права речової видачі як самостійного різновиду речових прав. Зокрема доведено, що речово-правові ознаки такого права виводяться не з самого суб'єктивного права, як то мало б бути, а з правовідношення, де право на отримання періодичних платежів реалізується. Обґрунтовано, що без забезпечувальної його частини воно є нічим іншим, як правом вимоги, задоволення якої підкріплено певним речово-правовим способом забезпечення виконання зобов'язання (наприклад, рентний борг, поземельний борг).

4. Правове обґрунтування допустимості захисту цивільного (в тому числі й речового) інтересу в цивільному праві України. Запропоновано, що такий захист може відбуватися через той нерозривний зв'язок, що об'єктивно існує в цивільному праві України між охоронюваним правом цивільним інтересом і правоздатністю особи. Обидва поняття поєднані спрямованістю до набуття суб'єктивного цивільного права і розглядають таке набуття як потенційно можливе.

Обґрунтовано та сформульовано пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства України, зокрема запропоновано:

1. Внести зміни до структури та назви книги третьої ЦКУ, передбачивши в ній загальні положення про речові права і назву книги «Речове право» або «Речові права». Відповідно і положення окремих глав кодексу та його статей (зокрема, гл. 29, ст.ст. 330, 347, 388 ЦКУ), прив'язаних нині виключно до інституту права власності, повинні мати передусім не видову, а родову ознаку.

2. Включити в зміст ст. 347 ЦКУ норму, що про відмову від права власності може свідчити і бездіяльність власника, та викласти ч. 1 ст. 347 ЦКУ в такій редакції: «1. Особа може відмовитися від права власності на майно, заявивши про це або вчинивши інше діяння (*дію або бездіяльність*), яке свідчить про її відмову від права власності».

3. Структурно норми про безтитульне володіння мають бути розміщені в ЦКУ відповідно до принципу найбільш тісного зв'язку, тобто або в загальних положеннях про речові права чи то про давнісне володіння, або в окремій главі, присвяченій захисту речових прав та інтересів із відповідною її назвою – «Захист речових прав та інтересів».

4. Прив'язати зміст ст.ст. 344, 400 та 1212 ЦКУ до єдиного критерію визначення добросовісності безтитульного володільця. Добросовісним слід визнавати того безтитульного володільця, який на момент заволодіння майном не знав і не міг знати про наявні перешкоди для цього.

5. Доповнити зміст ст. 1212 ЦКУ положенням про позбавлення захисту тих осіб (потерпілих), які є недобросовісними порушниками закону з самого початку заволодіння майном (недобросовісні володільці). Їх інтерес до майна є неправоохоронюваним через неправомірність способу його задоволення.

6. Розмежувати в гл. 3 ЦКУ способи захисту цивільних прав та інтересів залежно від об'єкта захисту, передбачивши, що цивільні інтереси можуть бути захищені, зокрема, через визнання правочину недійсним; відновлення становища, що існувало до порушення; визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності

органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що вони можуть бути використані:

- у науково-дослідній діяльності – як основа для подальшого розвитку та дослідження доктрини речових прав у вітчизняній правовій системі;

- у правотворчій сфері – для визначення напрямів удосконалення чинного законодавства України щодо речових прав;

- у практиці правозастосування – використання одержаних результатів дослідження дасть можливість правильно розуміти та застосовувати норми речового права України, а доктринальне тлумачення судових рішень у справах про захист речових прав та інтересів може бути корисним при підготовці узагальнення судової практики та роз'яснень стосовно захисту речових прав і охоронюваних правом речових інтересів;

- у навчальному процесі – для удосконалення навчально-методичного забезпечення і викладання навчальних курсів з цивільного та господарського права, а також інших спеціальних дисциплін цивілістичного спрямування.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною науковою працею, як і всі опубліковані автором наукові праці, що відображають результати проведеного дослідження.

Сформульовані теоретичні положення, висновки та пропозиції були одержані автором у результаті самостійного аналізу та безпосереднього використання у роботі наукових, нормативно-правових джерел і матеріалів судової практики.

Апробація та впровадження результатів дослідження. Основні положення дисертації обговорювалися і були схвалені на засіданні кафедри цивільного права юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, а також на розширеному засіданні Відділення цивільно-правових наук Національної академії правових наук України. Результати дослідження використовувалися дисертантом у науково-педагогічній діяльності, зокрема під час викладання курсів «Цивільне право», «Римське право», «Сімейне право», «Речове та спадкове право України» в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка.

Окремі результати дослідження оприлюднювалися та були предметом обговорення на: Міжнародній науково-практичній конференції «Становлення, функціонування та розвиток правових систем сучасності: проблеми науки і практики» (м. Одеса, 23 квітня 2010 р.); III Всеукраїнській науково-практичній конференції «Плебсологічне осмислення перспектив розвитку Української держави» (м. Київ, 20 травня 2010 р.); VI Міжнародній науковій конференції студентів та молодих вчених «Від громадянського суспільства – до правової держави» (м. Харків, 4-5 березня 2011 р.); III Всеукраїнській науково-практичній конференції студентів та молодих вчених «Закарпатські правові читання» (м. Ужгород, 28-29 квітня 2011 р.); Міжнародній науково-практичній конференції, присвяченій пам'яті професорів Г. К. Матвеева та Ю. Г. Матвеева, «Актуальні проблеми цивільного, сімейного та міжнародного приватного права (Матвеевські цивілістичні читання)» (м. Київ, 19 жовтня 2012 р.); Міжнародному цивілістичному форумі «Цивільне

законодавство: система, міжгалузеві зв'язки, шляхи вдосконалення» (м. Київ, 25-26 квітня 2013 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми цивільного, сімейного та міжнародного приватного права (Матвеєвські цивілістичні читання)» (м. Київ, 3 жовтня 2013 р.); Міжнародному цивілістичному форумі «Цивілістична доктрина і формування громадянського суспільства» (м. Київ, 3 жовтня 2014 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Матвеєвські читання: звільнення від цивільно-правової відповідальності у сучасних реаліях» (м. Київ, 20 листопада 2015 р.); VI Міжнародному цивілістичному форумі «Приватне право України і європейська інтеграція: тенденції та перспективи» (м. Київ, 14-15 квітня 2016 р.).

Публікації. Основні результати дисертації викладено у 40 наукових працях: одноосібній монографії, 29 наукових статтях, із яких 20 опубліковано у фахових юридичних виданнях України, 2 – в інших наукових виданнях України, 7 – в іноземних фахових юридичних виданнях, а також у 10 тезах доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура дисертації. Дисертація складається з анотації, вступу, 5 розділів, що включають 15 підрозділів і 4 пункти, висновків, списку використаних джерел і додатку. Загальний обсяг дисертації – 506 сторінок, із них 416 сторінок – основний текст. Список використаних джерел налічує 561 найменування і займає 55 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертаційного дослідження, визначено його зв'язок з науковими програмами, планами, темами, сформульовано мету, завдання, об'єкт і предмет дослідження, охарактеризовано методологічну та науково-теоретичну основи роботи, її наукову новизну, практичне значення одержаних результатів, особистий внесок здобувача, апробацію результатів дисертації, а також дано відомості про публікації автора за темою дисертації.

Розділ 1 «Теоретико-методологічні засади речового права України» складається з 4 підрозділів, присвячених визначенню сформованої за попередні роки науково-теоретичної бази дослідження речових прав, аналізу їх правової природи та ознак, поняття речових прав, кола об'єктів, щодо яких ці права можуть виникати, а також принципів речового права України.

У підрозділі 1.1. «Гене́за правових досліджень речових прав у цивілістиці» із застосуванням діалектичного та історичного методів здійснено загальний огляд наявних у правовій літературі джерел дослідження речових прав. Наголошено, що дослідження генези цивілістичної думки про речові права слушно простежити від епохи Стародавнього Риму, право якого історично стало тим базисом, на якому було започатковано формування сучасних правових систем Європи.

Огляд вітчизняної правової цивілістичної літератури XIX ст. дає можливість зробити кілька узагальнених аналітичних висновків.

По-перше, речове право як складник системи цивільного права зазвичай не було сферою виключного інтересу окремих науковців. Для них об'єктом дослідження все ж таки було переважно цивільне право, а речове право згадувалося в контексті висвітлення структурних елементів загального явища.

По-друге, речові права в дореволюційних літературних джерелах не виступали для дослідників самодостатньою правовою категорією загального плану, яка стосовно конкретних різновидів речових прав нібито мала бути родовим явищем. Висвітлення структурних розділів книг про речове право зазвичай починалося не із загальних положень про речові права, їх правову природу, поняття, принципи здійснення тощо, а з розкриття основних характеристик окремих різновидів речових прав.

За радянських часів правова категорія «речові права» була під негласною забороною, відповідно і стан у сфері досліджень речових прав не поліпшувався, а погіршувався. Вкотре інтерес до речового права виник лише наприкінці ХХ ст. і продовжує посилюватися дотепер. Однак сьогодні в українській цивілістичній науці, на жаль, немає достатньої кількості ґрунтовних і прогресивних досліджень речових прав. Навпаки, з аналізу наявних в Україні досліджень можна дійти висновку, що сучасні цивілісти бачать об'єктом своїх досліджень не стільки речові права як комплексне явище, скільки окремі їх різновиди.

У підрозділі 1.2. «Правова природа, ознаки та поняття речових прав» досліджено правова природа, ознаки речових прав, визначено поняття суб'єктивного речового права. Історична діалектика розвитку речових прав з усіма доктринальними змінами оцінки правової природи окремих цивільних прав як речових дає можливість зробити висновок, що правова природа речових прав є динамічною, залежною від природи людини, а тому і однаковою у своєму базисі в різних країнах світу. Базовий елемент, на який історично спиралися з самого початку речові права, – фізіологічні (біологічні) потреби – забезпечив їм первинний характер і зумовив їх головну ознаку – панування над об'єктом. Базис речових прав протягом століть залишається одним і тим самим, а спектр потреб (інтересів), які задовольняються у праві через речові права, постійно розширюється.

Зовні похідними від правової природи речових прав є їх ознаки. На доктринальному рівні структурування ознак речових прав на основні (кваліфікаційні) та другорядні (допоміжні) повинно мати суто практичний вимір. Ознаки мають не лише характеризувати об'єкт нашого пізнання, але й виконувати в праві розпізнавальну функцію – відмежовувати речові права від інших цивільних прав, указувати на ті критерії, за якими визначається речовий характер цивільних прав. Звернуто увагу на те, що класифікація цивільних прав і правовідносин на речові та зобов'язальні не має відбуватися за однаковим критерієм. Це ототожнює зазначені правові категорії, поєднує їх зміст і нівелює відмінності між ними. Речові права мають визначатися не лише за кількісним критерієм (праву особи протиставляється обов'язок усіх інших), а й за якісним критерієм (здійснення права можливе без сторонньої допомоги). З огляду на це кваліфікаційними ознаками речових прав визначено: абсолютність речових прав; самостійне і самодостатнє правове панування особи над об'єктом; майновий характер речових прав. Самостійність і самодостатність у пануванні над об'єктом виявляється відповідно у можливості здійснювати суб'єктивне речове право на власний розсуд і без сторонньої допомоги. Правове панування підкреслює можливість здійснення панування над об'єктом безпосередньо та опосередковано (приміром, панування власника в орендних правовідносинах).

Для доктрини ознака об'єкта речових прав є умовною, що доводить практика постійного розширення кола об'єктів речових прав у законодавстві різних країн з огляду на ступінь розвитку цивільного обороту. Природа об'єкта може зумовлювати особливості реалізації та захисту речових прав на нього, однак не їх правову природу. Акцент має бути зроблений не стільки на прив'язуванні речових прав до якогось конкретного виду об'єкта, скільки на можливості встановлення щодо такого об'єкта на рівні законодавства притаманного речовим правам правового режиму панування над ним.

При визначенні суб'єктивного речового права його поняття має розкриватися за схемою «суб'єкт – об'єкт», оскільки якщо бачити в суб'єктивному праві відносини між особами, то неминуче постанемо перед вибором – прибрати з права правовідносини чи суб'єктивні права, адже елементом правовідносин не можуть бути одні й ті самі відносини.

Зауважено, що прив'язування в правових дефініціях суб'єктивного речового права виключно до абсолютних правовідносин спотворює уявлення про правову природу речових прав. Через свою абсолютність останні можуть реалізовуватися як у речових, так і у зобов'язальних правовідносинах (паралельно існуючи і в абсолютних правовідносинах), чому сприяє оборотоздатність їх об'єктів. Такою властивістю речових прав пояснюється, чому книга третя ЦКУ «Право власності та інші речові права» має викладатися як система прав, а не правовідносин. Абсолютне суб'єктивне речове право можна уявити як необмежену кількість відносних прав щодо кожної конкретної особи в кожному конкретному випадку.

З огляду на зазначене вище *суб'єктивне речове право* визначено як абсолютне майнове право, здійснення якого відбувається через самостійне та самодостатнє правове панування особи над об'єктом безпосередньо або опосередковано у порядку та в межах, встановлених законом.

У *підрозділі 1.3. «Об'єкти речових прав»* підкреслено, що для вітчизняної правової традиції тривалий час характерним є бачення речі виключно як предмета матеріального світу. Однак сьогодні в цивільному обороті з'явилося досить багато нових об'єктів – інформація, майнові права, частка (пай) тощо. Усі вони не підпадають під традиційне для нашої правової системи розуміння категорії «речі», а тому виникає проблема врегулювання їх правового стану як потенційно можливих об'єктів для речових прав. Визначення переліку об'єктів речових прав має відбуватися, виходячи з реалій нашого життя і запитів цивільного обороту, що зумовлює природне розширення кола об'єктів речових прав так званими безтілесними речами. Зауважено, що підхід штучного обмеження кола об'єктів речових прав не відповідає диспозитивному характеру цивільного права України, яке в правовому регулюванні відносин має виходити переважно не з настанови заборони, а з настанови дозволу. Це, однак, не заперечує можливість встановлення в цивільному праві України спеціального режиму присвоєння окремих об'єктів речових прав.

У *підрозділі 1.4. «Принципи речового права України»* висвітлено основні засади речового права України. Констатується, що принципи цивільного законодавства в ЦКУ не структуровані й не систематизовані належним чином. Спостерігається недооцінка ролі спеціальних принципів у галузі права. Серед принципів речового

права України, введення яких у цивільне законодавство дало б змогу вдосконалити правове регулювання цивільних відносин, зокрема, зазначені: право слідування, принцип неприпустимості розширювального тлумачення обмежень речових прав, принцип спеціалізації принципів речового права, принцип злиття речових прав, принцип старшинства речових прав, принцип пріоритетності здійснення речових прав, принцип свободи здійснення речових прав, принцип добросовісного набуття речових прав, принцип наступності речових прав, принцип публічності речових прав, принципи роз'єднання та абстракції. Зазначено, що замість принципу встановлення вичерпного переліку речових прав законом (*numerus clausus*) у речовому праві України має діяти принцип свободи здійснення речових прав. Його зміст передбачає можливість не лише самостійно, на власний розсуд реалізовувати суб'єктивне речове право в межах наявних в особи правомочностей, а й визначати зміст речового права, що передається іншій особі. Принцип же *numerus clausus* має штучний характер і насправді є пережитком минулих століть, коли, прагнучи не допустити повернення до феодальної концепції розщепленої власності, держава намагалася жорстко контролювати коло речових прав і самостійно його визначати. З огляду на це зроблено висновок, що різновиди речових прав сьогодні мають визначатися не за вичерпним переліком у законодавстві, а за кваліфікаційними ознаками, які повинні міститися в дефініції суб'єктивного речового права.

Окремо звернуто увагу на те, що принцип добросовісного набуття речових прав у ЦКУ не сформульований як загальне для всього речового права України правило. В положеннях кодифікованого акта його зміст штучно звужується і прив'язується лише до окремого інституту – права власності, а не до усіх речових прав. Типовим прикладом цього є ст.ст. 330 та 388 ЦКУ, норми яких насправді можуть бути сформульовані не як окремі, а як загальні для всього речового права України правила (враховуючи, зокрема, той факт, що норми гл. 29 ЦКУ і так можуть застосовуватися для захисту речових прав на чуже майно за аналогією закону відповідно до ст. 396 ЦКУ).

Запропоновано надати за цивільним законодавством України право переважного захисту інтересу первісного власника порівняно з інтересом добросовісного набувача за відплатним договором у разі, якщо передача майна від первісного власника до неуправненого відчужувача відбувалася на безоплатній основі для досягнення благодійної мети, оскільки у цьому разі факт безоплатної передачі майна був зумовлений не корисливістю, а усвідомленням з боку первісного власника його соціальної відповідальності перед суспільством або окремими людьми, а тому держава повинна заохочувати і підтримувати таку громадянську позицію.

Аргументовано доцільність запозичення в речове право України відомих німецькому цивільному праву принципів роз'єднання та абстракції, завдяки яким у договірних відносинах відбувається чітка структуризація правових елементів, і зокрема тих юридичних фактів, за якими, з одного боку, виникають суто зобов'язальні права та обов'язки, а з другого – речові права. Однак з огляду на те, що у Німеччині діє абстрактна модель передачі речових прав за договором (їх набуття залежить не стільки від *causa* (підстави), скільки від справжньої волі сторін договору), а в Україні застосовується каузальна модель передачі речових прав за

договором, зміст принципів абстракції та роз'єднання в Україні запропоновано привести у відповідність з каузальною моделлю. Тобто у змісті принципу абстракції увага має сфокусуватися на відмінностях юридичного складу виникнення речових і зобов'язальних прав у межах одних і тих самих договірних правовідносин з висновком про те, що незавершення формування юридичного складу виникнення речових прав не впливає на чинність прав зобов'язальних у разі укладення договору щодо речових прав на майно. У випадку ж з принципом роз'єднання має відбутися пом'якшення акцентів, тобто в зміст принципу не потрібно вкладати позицію щодо майже абсолютної відокремленості зобов'язальної та речової частин договору. Має йтися не стільки про роз'єднання, скільки про розмежування зобов'язальної і речової частин у договорі.

Обґрунтовано, що зміст принципу поєднання речових прав, в основу якого покладена конструкція «право на право», передбачає, що одне й те саме суб'єктивне речове право не може бути об'єктом самого себе, оскільки зміст таких прав повністю збігається і є тотожним. Суб'єктивне речове право може виступати об'єктом для іншого суб'єктивного речового права лише у разі, якщо цим об'єктом для нього не може виступити сам об'єкт суб'єктивного речового права (наприклад, майнові права на об'єкт незавершеного будівництва або сам об'єкт незавершеного будівництва). Інакше кажучи, вимога принципу є такою: якщо зміст суб'єктивного речового права на об'єкт дає змогу вчинити правочин щодо самого об'єкта, а не суб'єктивного речового права на об'єкт, то предметом такого правочину має виступати саме об'єкт такого суб'єктивного речового права.

Розділ 2 «Система речових прав» містить чотири підрозділи, де розкриваються проблемні питання формування системи речових прав у цивільному законодавстві України, визначаються місце в ній окремих різновидів речових прав та особливості інституту володіння в цивільному праві України.

У підрозділі 2.1. *«Проблема класифікації речових прав: доктринальні підходи»* наголошено, що основним завданням систематики речових прав є їх упорядкування, визначення місця кожного елемента в ній. Принцип *numerus clausus* ускладнює класифікацію речових прав, оскільки штучно обмежує перелік речових прав, що може бути класифікований, позицією самого законодавця, а не їх справжньою правовою природою. Зроблено висновок, що система речових прав має вибудовуватися в контексті визначення правової дефініції родового поняття «суб'єктивне речове право». Залежно від того, до якого підходу схилитимуться в цьому питанні правова наука та законодавство, значною мірою залежатиме і перелік речових прав у цивільному законодавстві України. Наразі вбачається, що відповідно до ч. 2 ст. 190 ЦКУ перелік речових прав є більшим, ніж той, що зазначений у книзі третій ЦКУ. До речових прав також можна віднести право застави, право притримання, право найму, право управління майном тощо.

Підкреслено, що ступінь близькості речових прав до сфери зобов'язального права (правовідносин) не завжди однаковий. Менш наближеними до неї є так звані класичні види речових прав – право власності, право володіння, сервітут, емфітевзис, суперфіцій тощо. Більшою мірою цей зв'язок відчують ті речові права, правова природа яких у доктрині цивільного права часто є спірною. Деяким з них притаманна забезпечувальна функція в зобов'язаннях (приміром, право застави,

право притримання), іншим – ні (право найму, право управління майном тощо). Наголошено, що система речових прав у цивільному законодавстві України має вибудовуватися за змістовим критерієм, оскільки кожне суб'єктивне речове право має самостійний характер зі своїм правовим режимом панування над майном.

У підрозділі 2.2. «Право власності та його місце в системі речових прав» висловлена підтримка запропонованому законодавцем підходу щодо виокремлення в ЦКУ змістової частини права власності від його правової дефініції. Цим підкреслюється, що сутність права власності не вичерпується його змістом. Доцільно зберегти тріаду правомочностей власника в змісті права власності через ту прикладну роль, яку вона відіграє в розкритті сутності цього права: є орієнтиром для правильного усвідомлення феномена права власності в цивільному праві України. Разом з тим, оскільки правова природа права власності повністю не охоплюється її змістом, звернуто увагу на те, що правомочності власника є варіативними і не вичерпуються тріадою його правомочностей.

Право власності як найбільш повний за змістом різновид речових прав не має підміняти собою суб'єктивне речове право як родову категорію. Термін «речове право» у його суб'єктивному значенні має бути абстрагований від будь-якого режиму присвоєння, інакше він втрачає своє родове значення і перестає виконувати кваліфікуючу функцію визначення суб'єктивного цивільного права як речового. Співвідношення категорій умовно має відбуватися за лінією теорії та практики. Поняття суб'єктивного речового права має передусім методологічне значення у праві, оскільки уможлиблює на практиці виявлення різних речово-правових режимів у вигляді окремих видів речових прав. Право власності разом з тим має насамперед практичний вимір, є тим речово-правовим режимом присвоєння, в якому потенціал суб'єктивного речового права розкривається найбільш повно, але не всебічно. З огляду на це правову категорію «суб'єктивне речове право» недоцільно визначати через тріаду правомочностей власника. В системі цивільного права України речове право є підгалуззю, тоді як право власності та інші речові права – інститутами цивільного права України.

У підрозділі 2.3. «Речові права на чуже майно» вказано, що в сучасних умовах законодавчого розширення систематики речових прав первісні межі, за яких правові категорії «речові права на чуже майно» або «обмежені речові права» історично виникли, об'єктивно розмиваються. Терміни «речові права на чуже майно» або «обмежені речові права» мають прикладне значення хіба що для правової науки, тоді як для правотворчої діяльності кожен різновид речових прав має виступати самостійною одиницею, під яку в законі має бути прописаний окремий правовий режим панування над майном, а це зумовлює недоцільність класифікації речових прав у законодавстві, зокрема їх поділу на право власності та речові права на чуже майно. З цих позицій структурування книги третьої ЦКУ вбачається недосконалим, коли замість назви «Речове право» або принаймні «Речові права» використовується назва «Право власності та інші речові права», причому всі інші речові права зведені в одну групу – речові права на чуже майно.

Звернуто увагу на те, що тісний зв'язок обмежених речових прав із правом власності не можна уявляти всеосяжним, на підтвердження чого наведено приклади можливого виникнення обмежених речових прав поза відносинами власності,

жодним чином не прив'язуючись до них (приміром, ч. 3 ст. 337, ч. 2 ст. 340 і ч. 2 ст. 404 ЦКУ).

У підрозділі 2.4. «Титульне і безтитульне володіння в цивільному праві України. Проблема легітимації» звернуто увагу на те, що книга третя ЦКУ розкриває речове право України як систему речових прав, а не відносин, унаслідок чого робиться висновок про недоцільність розміщення норм про володіння як фактичного стану в гл. 31 ЦКУ, яка має назву «Право володіння чужим майном». Структурно норми про безтитульне володіння мають бути розміщені в ЦКУ відповідно до принципу найбільш тісного зв'язку, тобто або в загальних положеннях про речові права чи то про давнісне володіння, або в окремій главі, присвяченій захисту речових прав та інтересів із відповідною її назвою – «Захист речових прав та інтересів».

Проблему обґрунтування захисту безтитульного володіння в цивільному праві України запропоновано вирішити одним із трьох альтернативних шляхів: через дію презумпції наявності речового права в особи, яка здійснює або здійснювала першою (в разі неправомірного відібрання об'єкта) фактичне панування над об'єктом; через захист охоронюваного правом інтересу безтитульного володільця; через надання кожному фактичному володільцю чужого майна, який добросовісно ним заволодів, права володіння цим майном, переводячи тим самим фактичні відносини у правовий вимір. В останньому варіанті проблема можливого зіткнення речових прав на таке майно буде вирішуватися з огляду на те, що право володіння, надане давнісному володільцю законом, насправді є умовним і може тривати доти, доки інші носії речових прав на це майно не висунуть свої вимоги повернути собі майно в межах строку позовної давності.

Через аналіз приписів ст.ст. 344, 400 та 1212 ЦКУ пропонується прописати єдиний критерій визначення добросовісності безтитульного володільця. Добросовісним слід визнавати того безтитульного володільця, який на момент заволодіння майном не знав і не міг знати про наявні перешкоди для цього. За таким критерієм відбувається спрощення методики правової оцінки поведінки безтитульного володільця (не відбувається диференціації недобросовісної поведінки на абсолютну та відносну). Його поведінка є або цілком добросовісною, або недобросовісною, а тому й інтерес безтитульного володільця або підлягає правовому захисту, або ні. Запропоновано доповнити зміст ст. 1212 ЦКУ положенням про позбавлення захисту тих осіб (потерпілих), які є недобросовісними порушниками закону з самого початку заволодіння майном (недобросовісні володільці), оскільки їх інтерес до майна є неправоохоронюваним через неправомірність способу його задоволення.

Розділ 3 «Розвиток доктрини речових прав» складається з трьох підрозділів, присвячених історичній ретроспективі виникнення доктрини речових прав у Європі, особливостям її становлення та розвитку в англосаксонській та романо-германській правових сім'ях, визначенню перспектив подальшого розвитку доктрини речових прав в Україні.

У підрозділі 3.1. «Формування доктрини речових прав і вплив традицій» зазначено, що доктрина речових прав у широкому сенсі цього слова, від формування історичних передумов її створення, окремих її елементів та безпосереднього оформлення у вигляді повноцінного і самостійного вчення, розбудовувалася

поступово за двома основними напрямками: через абстрагування, тобто шляхом виокремлення права від інших взаємопов'язаних з ним елементів, та через практичний життєвий досвід. Приклад першого демонструє антична філософія. Приклад другого підходу показує юриспруденція Стародавнього Риму з її казуїстичним характером. Напрацьовані нею під запити реального життя речово-правові конструкції пізніше були покладені в основу майбутньої доктрини речових прав, що виникла в Німеччині в ХІХ ст. у межах загального процесу становлення та розвитку пандектного вчення.

У підрозділі 3.2. *«Співвідношення новітньої української доктрини речових прав з дореволюційною, радянською та західною доктринами»* здійснено порівняльно-правовий аналіз особливостей вітчизняної доктрини речових прав у різні історичні періоди розвитку нашої країни із західними доктринами речових прав. Наголошено, що з різних причин найбільш впливовими та зразковими для багатьох інших країн сучасними моделями доктрини речових прав стали англосаксонська, французька та німецька. Для першої характерне широке тлумачення змісту права власності, що може виникати як на тілесні, так і на безтілесні речі. Це дало змогу сформуванню в англосаксонському праві так звану систему власницьких (речово-правових) титулів і охопити таким чином одним інститутом – правом власності – всю сферу речових правовідносин. У континентальній Європі історично виникла конкуренція між інституційною (романською групою) і пандектною (германською групою) правовими системами. Французька (романська) модель доктрини речових прав вибудовувалася навколо інституту права власності, який був у ній системоутворювальним елементом. Право власності одночасно виконувало функцію і родового, і видового явища. У німецькій моделі всім речовим правам було надано самостійне значення, їй притаманний більш розширений перелік речових прав, окремо підкреслюється специфіка володіння як особливого правового явища.

Західноєвропейські доктрини, переважно французька та німецька, об'єктивно стали первісним базисом для формування вітчизняної доктрини речових прав. У дореволюційний період однією з особливостей вітчизняної систематизації речових прав, порівняно з французькою та німецькою моделями, було виокремлення всієї визначеної в законі тріади правомочностей власника в самостійну групу речових прав. У радянський період через зміну економічної формації та політичного ладу поступово відбулося переформатування всієї сфери речових правовідносин і говорити про доктрину речових прав як таку вже не доводилось. Відроджена в новітній Україні доктрина речових прав сьогодні і досі в багатьох аспектах зберігає наступництво цивільного права як дореволюційного, так і радянського періодів (приміром, збереження тріади правомочностей власника, форм права власності, прав оперативного управління та господарського відання), а також продовжує переймати передовий досвід та напрацювання інших країн світу.

У підрозділі 3.3. *«Перспективи розвитку доктрини речових прав в Україні»* підкреслено, що в Україні вже сформувалися всі передумови для критичного переосмислення цивілістичною наукою сучасного стану речового права України. В основу модернізації цивілістичної доктрини та цивільного законодавства України має бути покладена ідея лібералізму, що передбачає дещо іншу філософію правового регулювання речових відносин – надання їх учасникам якомога більших

правових можливостей, відхід від усталеної в нашій ментальності практики нав'язування чужого вибору всім іншим. Подальший розвиток вітчизняної доктрини речових прав буде відбуватися під впливом двох основних чинників. Перший чинник – глобальний: зближення правових систем у сучасному світі в епоху глобалізації. Другий – моторика, закладена в правовій природі самих речових прав. Пов'язане з природою людини речове право України має змінюватися разом з умовами життя самого людства. Зазначені чинники зумовлюватимуть подальший вектор розвитку вітчизняного речового права (запозичення прогресивного досвіду зарубіжних країн, розширення переліку речових прав, а також кола їх об'єктів, відмова від *numerus clausus*, зменшення законодавчих заборон та ін.).

Розділ 4 «Виникнення, здійснення і припинення речових прав» складається з двох підрозділів та чотирьох пунктів, присвячених висвітленню питань щодо особливостей виникнення, здійснення та припинення речових прав у цивільному праві України, співвідношення пов'язаних з цим правових категорій.

Підрозділ 4.1. «Виникнення і припинення речових прав» містить два пункти.

У пункті 4.1.1. «Співвідношення правових категорій: термінологічна проблематика» проаналізовано різні доктринальні підходи щодо можливого співвідношення правових термінів: «виникнення» і «набуття», «підстава» та «спосіб» набуття (припинення) речових прав. Звернуто увагу на важливість уникнення в праві будь-якої полісемії правових категорій. Зроблено висновок, що термін «виникнення» за своїм потенціалом використання значно ширший, ніж «набуття». Перший може бути прив'язаний до будь-яких правових явищ, навіть тих, що не персоніфікуються їх прив'язуванням до особи – учасника цивільних правовідносин. Натомість термін «набуття» без прив'язування до суб'єкта вживатися не може.

Наголошено, що підстави набуття (припинення) і способи набуття (припинення) речових прав так чи інакше пов'язані з поняттям юридичного факту, однак для кожного з них цей зв'язок різний. Для підстави набуття (припинення) суб'єктивного речового права цей зв'язок є безпосереднім: кожна конкретна підстава ототожнюється з поняттям юридичного факту або сукупністю цих фактів. Для способу зв'язок з поняттям юридичного факту дещо інший – опосередкований. Спосіб сфокусований насамперед на правовідношенні, в якому відповідні юридичні факти мають місце. Якщо для підстави виникнення або припинення суб'єктивного речового права важливим є сам факт здійснення особою юридично значущого діяння, то для способу головне – визначитися з формою вчинення такого діяння, що насправді мало місце: або переробка речі, або привласнення загальнодоступних дарів природи тощо.

У пункті 4.1.2. «Підстави набуття і припинення речових прав» обстоюється позиція, що правові узагальнення повинні мати місце на різних правових рівнях – галузевому, підгалузевому, інституційному тощо, зокрема з огляду на те, що через свій рівень правового узагальнення ст. 11 ЦКУ, де визначається перелік підстав виникнення цивільних прав та обов'язків, не виконує функцію загальної норми в речовому праві України.

Звернуто увагу на те, що, на відміну від книги п'ятої «Зобов'язальне право», книга третя ЦКУ «Право власності та інші речові права» викладена як система прав,

а не правовідносин. Однак якщо у зобов'язальних прав і правовідносин підстави їх виникнення та припинення збігаються через їх відносний характер, то підстави виникнення та припинення речових прав і правовідносин такого абсолютного збігу не мають (наприклад, у разі виникнення речових прав на підставі договору). Цей феномен речових прав зумовлений двома моментами – абсолютним характером цих прав та оборотоздатністю їх об'єктів.

Окремо зазначено, що, на відміну від нормативних актів (закону), адміністративні акти через свій правозастосовний характер не можуть виступати самостійною підставою виникнення чи припинення речових прав, а можуть бути лише елементом необхідного юридичного складу для набуття чи втрати таких прав. Бездіяльність також не є достатньою підставою для виникнення речових прав, однак їх припинення не завжди потребує прояву волевиявлення у формі конкретної дії. У цьому контексті потребує переосмислення, зокрема, положення ст. 347 ЦКУ, де відмова від права власності можлива лише в формі вчинення відповідних дій, а не за фактом самої поведінки особи, приміром, за бездіяльності, що можливе, зокрема у разі втрати інтересу до об'єкта. Запропоновано ч. 1 ст. 347 ЦКУ викласти в такій редакції: «1. Особа може відмовитися від права власності на майно, заявивши про це або вчинивши інше діяння (дію або бездіяльність), яке свідчить про її відмову від права власності».

У контексті можливої інтерпретації змісту норми ч. 2 ст. 349 ЦКУ щодо припинення права власності у разі бездіяльності власника вказано, що подання власником заяви про припинення його права власності на знищене майно, права на яке підлягають державній реєстрації, має оцінюватися не як його право, а як його обов'язок. А тому запропоновано, що в разі невиконання власником свого обов'язку суд може прийняти рішення про припинення права власності на знищене майно та внесення відповідних змін до державного реєстру за позовом заінтересованої особи. Вбачається, що так само можуть припинятися й інші речові права на майно, речові права на яке підлягають державній реєстрації.

Підрозділ 4.2. «Межі здійснення речових прав» містить два пункти.

У пункті 4.2.1. «Правова природа понять «межі», «обмеження» та «обтяження» речових прав» зазначено, що в праві речові права не можуть існувати абсолютизовано. Правова природа звужень (стиснень) речових прав неоднакова, а об'єктивна форма їх вираження в правовому вимірі може бути різною, опосередкованою через різні правові категорії: «межі здійснення суб'єктивного речового права», «обмеження здійснення суб'єктивного речового права», «обтяження здійснення суб'єктивного речового права». Залежно від того, як саме виникає звуження права, воно може мати різну оцінку з боку носія речового права. Якщо звуження суб'єктивного речового права відбувається за добровільною його згодою, то ставлення до стиснення буде позитивним через, як правило, вигідну компенсацію. Коли звуження суб'єктивного речового права виникає в примусовому, імперативному порядку, без згоди носія речового права, воно завжди буде сприйматися ним негативно.

Запропоновано розмежовувати «обмеження» та «обтяження» речових прав залежно від характеру звуження суб'єктивного речового права: якщо воно має загальний у праві характер, тобто не прив'язується до конкретної персоналії

правоволоділця, а висувається до кожного правоволоділця в його статусі, тоді можемо говорити про обмеження суб'єктивного речового права. Якщо звуження суб'єктивного речового права є адресним, має індивідуальний (персоніфікований) характер, тоді йдеться про обтяження суб'єктивного речового права.

Вказано, що поняття меж здійснення суб'єктивного речового права нерозривно пов'язане з поняттями обмеження і обтяження здійснення суб'єктивного речового права. Проте, на відміну від співвідношення обмежень і обтяжень, які є поняттями одного порядку, взаємозв'язок між обмеженнями та обтяженнями, з одного боку, і поняттям меж здійснення суб'єктивного речового права, з другого, інший – причинно-наслідковий. Встановлення меж здійснення суб'єктивного речового права є метою, а введення обмежень та обтяжень – можливим засобом досягнення такої мети. У такому алгоритмі чітко зрозуміло, що відповідно до юридичної техніки в законодавстві має бути первинним, а що вторинним. Спочатку формулюється мета, а вже потім знаходять відповідний інструментарій її досягнення.

У пункті 4.2.2. «Обмеження та обтяження речових прав у цивільному законодавстві України» проведено критичний аналіз наявних у різні часи в законодавстві України правових дефініцій термінів «обмеження» та «обтяження» речових прав. За його результатами зроблено висновок, що родовим поняттям для правових категорій «обмеження» та «обтяження» речових прав у цивільному законодавстві може виступати категорія «звуження речових прав». Запропоновано визначити *обмеження суб'єктивного речового права* як встановлене законом звуження суб'єктивного речового права у вигляді загальної заборони носію речового права вчиняти певну дію (дії) щодо належного йому об'єкта в межах наявних у нього правомочностей. А *обтяження суб'єктивного речового права* – як встановлене відповідно до правочину або акта суб'єкта владних повноважень звуження суб'єктивного речового права індивідуального характеру у вигляді заборони або права іншої особи, що покладає на носія речового права обов'язок утримуватися від певної дії (дій) щодо належного йому об'єкта в межах наявних у нього правомочностей.

Сформульовано позицію, що речове обтяження або право речової видачі без забезпечувальної його частини є нічим іншим, як правом вимоги, задоволення якої підкріплено певним речово-правовим способом забезпечення виконання зобов'язання (наприклад, рентний борг, поземельний борг). Вказується, що у випадку з так званим речовим обтяженням речово-правові ознаки такого права намагаються виводити не з самого суб'єктивного права, а з правовідношення, де право на отримання періодичних платежів реалізується. Інакше кажучи, є спроба поєднати непоєднуване: поєднати в одне ціле право вимоги на отримання періодичних платежів і його забезпечення за рахунок певного майна, і все це – всупереч такому принципу речового права, як принцип роз'єднання. Наголошено, що в основі такого поєднання насправді лежить прихована відмова від доцільності розмежування в праві речових і зобов'язальних прав, ігнорування критеріїв, за якими такий поділ цивільних прав відбувається.

Розділ 5 «Цивільно-правовий захист речових прав і речових інтересів» складається з двох підрозділів, присвячених способам захисту речових прав і речових інтересів у цивільному праві України.

У підрозділі 5.1. «Захист суб'єктивного речового права» проаналізовано особливості захисту речових прав, зокрема речово-правовими та зобов'язальними способами захисту. На підставі аналізу положень ЦКУ, в тому числі ч. 2 ст. 386, зроблено висновок, що український законодавець не ототожнює поняття «охорона» та «захист». Понад те, правова категорія «захист цивільних прав» не прив'язана лише до деліктних правовідносин, а передбачає своїм змістом можливість носія речового права застосувати також засоби для запобігання настанню факту його порушення за реальної загрози такого. Вказано, що така позиція законодавця заслуговує на підтримку, оскільки надає особі більші важелі впливу на поведінку третіх осіб. Крім того, акцент робиться не стільки на боротьбі з правопорушеннями, скільки на їх профілактиці та запобіганні їх скоєнню.

Правова фіксація спеціальних способів захисту речових прав сьогодні, на жаль, і досі відбувається через інститут права власності, унаслідок чого положення гл. 29 ЦКУ «Захист права власності» для захисту відмінних від права власності речових прав застосовуються через аналогію закону. Такий підхід, звичайно, потребує корекції та осучаснення: має йтися не стільки про захист права власності та передбачені для цього способи, скільки про захист речових прав як таких.

Серед інших наявних у правовій літературі ознак запропоновано визначити за речово-правовими способами захисту й таку кваліфікаційну ознаку, як їх суто спеціальний характер, що полягає в їх жорсткому прив'язуванні до захисту виключно речових прав. З цих позицій визнання права власності (речового права) та визнання незаконним правового акта, що порушує право власності (речове право), віднесено до групи так званих допоміжних речово-правових способів захисту речових прав, оскільки вони є різновидами таких загальних способів захисту цивільних прав, як визнання права та визнання незаконним правового акта суб'єкта владних повноважень.

У підрозділі 5.2. «Проблеми захисту речового інтересу в цивільному праві України» доведено, що правове обґрунтування захисту інтересу, речового в тому числі, цілком виправдано можна вибудовувати через той нерозривний зв'язок, що об'єктивно існує в цивільному праві України між охоронюваним правом цивільним інтересом і правоздатністю особи. Обидва поняття поєднані своєю спрямованістю до набуття суб'єктивного цивільного права, обидва розглядають таке набуття як потенційно можливе.

Цивільна правоздатність створює сферу існування законного інтересу у вимірі цивільного права України, фіксує в ньому факт його визнання як правового явища, змістово поєднуючи легітимний інтерес особи до матеріального або нематеріального блага зі свободою вибору правомірної поведінки для досягнення кінцевої мети, якої прагне особа.

Оскільки правові позиції захисту охоронюваного інтересу базуються на загальних підвалинах самого права, вбачається більш правильним використання в цивільних нормативно-правових актах не терміна «законний інтерес» або «охоронюваний законом інтерес», а правової категорії «охоронюваний правом інтерес».

Звернуто увагу на те, що якщо між речовим інтересом щодо панування над майном та конкретним речовим правом іншої особи на те саме майно виникає

суперечність, інтерес захисту не підлягає. Такий висновок слідує, зокрема з ч. 3 ст. 16 ЦКУ, що дає змогу суду відмовити у захисті цивільного інтересу, застосовуючи за аналогією закону норму ч. 2 ст. 13 ЦКУ. Остання передбачає обов'язок утримуватися від дій, які могли б порушити права інших осіб.

Наголошено, що у Цивільному кодексі України доцільно визначити часові межі можливої дії охоронюваного правом речового інтересу, що підлягає захисту. Тобто охоронюваність правом речового інтересу має визначатися як загальним правилом – «дозволено все, що не заборонено законом», так і часовим критерієм дійсності такого інтересу. Приміром, на відміну від суб'єктивного речового права, що припиняється у разі смерті особи, охоронюваний правом речовий інтерес останньої юридично своє існування може не припинити (наприклад, у випадку з заповітом), а тому може бути захищений навіть після смерті самої особи.

Запропоновано розмежувати в гл. 3 ЦКУ способи захисту цивільних прав та інтересів, передбачивши, що цивільні інтереси можуть бути захищені, зокрема, через визнання правочину недійсним; відновлення становища, що існувало до порушення; визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб.

Перелічені вище способи є комплексними. Ними можуть бути захищені як речові права, так і речові інтереси. Зазначеного висновку, зокрема щодо такого способу захисту, як визнання правочину недійсним, можна дійти через ч. 3 ст. 215 ЦКУ, де вказано, що якщо недійсність правочину прямо не встановлена законом, але одна із сторін або *інша заінтересована особа* заперечує його дійсність на підставах, встановлених законом, такий правочин може бути визнаний судом недійсним (оспорюваний правочин). До того ж, у ч. 5 ст. 216 ЦКУ також вказується, що вимога про застосування наслідків недійсності нікчемного правочину може бути пред'явлена будь-якою *заінтересованою особою*.

Окремо звернуто увагу на те, що такий, раніше відомий спосіб захисту, як відновлення становища, яке існувало до порушення права, у чинному ЦКУ був замінений на інший – відновлення становища, яке існувало до порушення. Зміна в назві способу є не випадковою і закономірною в контексті того, що за чинним цивільним законодавством України захисту можуть підлягати не лише цивільні права, а й інтереси. Логіка цієї зміни вказує на те, що такий спосіб, як відновлення становища, яке існувало до порушення, є комплексним, тобто він може бути використаний для захисту як речового права, так і речового інтересу, що знаходиться поза межами суб'єктивного права.

Водночас можливість використати для захисту речового інтересу такого способу, як визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб, надається ст. 21 ЦКУ, яка дає суду право визнавати незаконними та скасувати акти суб'єктів владних повноважень, якщо вони суперечать актам цивільного законодавства і порушують цивільні права *або інтереси*.

ВИСНОВКИ

У дисертації на основі комплексного дослідження загальнотеоретичних і прикладних питань речових прав на рівнях доктрини, цивільного законодавства та судової практики запропоновано нові підходи щодо визначення правової природи, поняття, системи речових прав; визначено особливості та узагальнено практику виникнення, здійснення, припинення та захисту речових прав. Сформульовано пропозиції щодо вдосконалення положень речового права України.

Вирішення наукових завдань дало можливість сформулювати низку висновків, пропозицій і рекомендацій, спрямованих на досягнення зазначеної мети.

1. У своєму базисі правова природа речових прав є однаковою в різних країнах світу через її залежність від природи людини, основні потреби (інтереси) якої задовольняються у праві через речові права.

2. Для доктрини ознака об'єкта речових прав є умовною, що доводить практика постійного розширення кола об'єктів речових прав у законодавстві різних країн з огляду на ступінь розвитку цивільного обороту. А тому з доктринальних позицій прив'язування у правовій дефініції речових прав до конкретного виду об'єкта цивільних прав є недоцільним, оскільки правова природа речових прав полягає насамперед у головній її ознаці – можливості здійснювати панування над об'єктом.

3. Праворозуміння суб'єктивного речового права має відбуватися крізь призму зв'язку носія права з об'єктом. Якщо бачити в суб'єктивному праві відносини між особами, то неминуче відбувається ототожнення понять суб'єктивного права та правовідношення і відповідно нівелюються відмінності між ними.

4. Абсолютність речових прав дає можливість останнім реалізовуватися як у речових, так і у зобов'язальних правовідносинах (паралельно існуючи і в абсолютних правовідносинах), чому сприяє оборотоздатність їх об'єктів. Такою властивістю речових прав пояснюється, чому книга третя ЦКУ «Право власності та інші речові права» має викладатися як система прав, а не правовідносин. Абсолютний характер речових прав можна уявити як необмежену кількість відносних прав щодо кожної конкретної особи в кожному конкретному випадку.

5. Суб'єктивне речове право – це абсолютне майнове право, здійснення якого відбувається через самостійне та самодостатнє правове панування особи над об'єктом безпосередньо або опосередковано у порядку та в межах, встановлених законом.

6. У цивільному законодавстві України спостерігається недооцінка значення спеціальних принципів у правовому регулюванні цивільних відносин, а тому в ЦКУ доцільно передбачити принципи речового права України як вихідні нормативно-правові положення, одним з основних функціональних призначень яких є усунення правової невизначеності в речовому праві України.

7. У речовому праві України доцільно відмовитися від принципу встановлення вичерпного переліку речових прав законом (*numerus clausus*), оскільки речовий характер цивільних прав має визначатися за кваліфікаційними ознаками речових прав.

8. Первісному власнику доцільно надати право переважного захисту порівняно з інтересом добросовісного набувача за відплатним договором, якщо передача майна

від первісного власника до неуправненого відчужувача відбувалася на безоплатній основі для досягнення благодійної мети. Держава має заохочувати і підтримувати таку громадянську позицію первісного власника.

9. Зміст німецьких принципів роз'єднання та абстракції має бути приведений в Україні у відповідність зі змістом концепції каузальності передачі речових прав у договірному праві. У договорі зобов'язальна та речова частини мають не роз'єднуватися, а розмежовуватися. Отож, незавершення формування юридичного складу виникнення речових прав не має впливати на чинність прав зобов'язальних у разі укладення договору щодо речових прав на майно.

10. У речовому праві України конструкція «право на право» може застосовуватися лише у випадку, коли об'єкт одного суб'єктивного речового права не може виступати об'єктом для іншого суб'єктивного речового права.

11. Більшою мірою зв'язок із зобов'язальним правом відчувають ті речові права, правова природа яких у доктрині цивільного права є спірною (право найму, право управління майном тощо). Для окремих різновидів таких речових прав притаманна забезпечувальна функція в зобов'язаннях (приміром, право застави та право притримання).

12. Співвідношення правових категорій «речове право» і «право власності» у їх суб'єктивному значенні умовно має відбуватися за лінією теорії та практики. Поняття суб'єктивного речового права має передусім методологічне значення у праві, оскільки уможлиблює на практиці виявлення різних речово-правових режимів у вигляді окремих видів речових прав. Право власності разом з тим має насамперед практичний вимір, є тим речово-правовим режимом присвоєння, в якому потенціал суб'єктивного речового права розкривається найбільш повно, але не всебічно. З огляду на це правову категорію «суб'єктивне речове право» недоцільно визначати через тріаду правомочностей власника. У системі цивільного права України речове право є підгалуззю, тоді як право власності та інші речові права – інститутами цивільного права України.

13. Система речових прав у цивільному законодавстві України має бути побудована з огляду на самотійний характер кожного різновиду речових прав, що зумовлює недоцільність класифікації речових прав у законодавстві, зокрема їх поділу на право власності та речові права на чуже майно у Цивільному кодексі України.

14. Доцільно внести зміни до структури та назви книги третьої ЦКУ, передбачивши в ній загальні положення про речові права і назву книги «Речове право» або «Речові права». Відповідно і положення окремих глав кодексу та його статей (зокрема, гл. 29, ст.ст. 330, 347, 388 ЦКУ), прив'язаних нині виключно до інституту права власності, повинні мати передусім не видову, а родову ознаку.

15. Запропоновано три можливі альтернативні підходи обґрунтування захисту безтитульного володіння в цивільному праві України: через дію презумпції наявності речового права в особи, яка здійснює або здійснювала першою (в разі неправомірного відібрання об'єкта) фактичне панування над об'єктом; через захист охоронюваного правом інтересу безтитульного володільця; через переведення фактичних відносин у правовий вимір з наданням кожному фактичному володільцю чужого майна, який добросовісно ним заволодів, права володіння цим майном, яке

має бути умовним і може тривати доти, доки інші носії речових прав на це майно не висунуть свої вимоги повернути собі майно в межах строку позовної давності.

16. У нормах ЦКУ має бути прописаний єдиний критерій визначення добросовісності безтитульного володільця. На сьогодні з приписів ст.ст. 344, 400 та 1212 ЦКУ такий єдиний критерій чітко не впливає. Пропонується добросовісним визнавати того безтитульного володільця, який на момент заволодіння майном не знав і не міг знати про наявні перешкоди для цього.

17. У контексті змісту ст. 1212 ЦКУ доцільно позбавляти захисту тих осіб (потерпілих), які є недобросовісними порушниками закону з самого початку заволодіння майном (недобросовісні володільці), через що вони і мають зазнавати на собі всіх негативних наслідків від своєї неправомірної поведінки. Їх інтерес до майна є неправоохоронюваним через неправомірність способу його задоволення.

18. Структурно норми про безтитульне володіння мають бути розміщені в ЦКУ відповідно до принципу найбільш тісного зв'язку, тобто або в загальних положеннях про речові права чи то про давнісне володіння, або в окремій главі, присвяченій захисту речових прав та інтересів із відповідною її назвою – «Захист речових прав та інтересів».

19. Запропоновано включити в зміст ст. 347 ЦКУ норму, що про відмову від права власності може свідчити і бездіяльність власника, та викласти ч. 1 ст. 347 ЦКУ в такій редакції: «1. Особа може відмовитися від права власності на майно, заявивши про це або вчинивши інше діяння (*дію або бездіяльність*), яке свідчить про її відмову від права власності».

20. У контексті можливої інтерпретації змісту норми ч. 2 ст. 349 ЦКУ щодо припинення права власності в разі бездіяльності власника вказано, що подання власником заяви про припинення його права власності на знищене майно, права на яке підлягають державній реєстрації, має оцінюватися не як його право, а як його обов'язок. Це дозволить суду в разі невиконання власником свого обов'язку приймати рішення про припинення права власності на знищене майно та внесення відповідних змін до державного реєстру за позовом заінтересованої особи. Запропоновано так само припиняти й інші речові права на майно, речові права на яке підлягають державній реєстрації.

21. Поняття меж здійснення суб'єктивного речового права нерозривно пов'язане з поняттями обмеження і обтяження здійснення суб'єктивного речового права, проте, на відміну від співвідношення обмежень і обтяжень, які є поняттями одного порядку, взаємозв'язок між обмеженнями та обтяженнями, з одного боку, і поняттям меж здійснення суб'єктивного речового права, з другого, інший – причинно-наслідковий (встановлення меж є метою, а введення обмежень та обтяжень – можливим засобом досягнення такої мети).

22. Обмеження суб'єктивного речового права – це встановлене законом звуження суб'єктивного речового права у вигляді загальної заборони носію речового права вчиняти певну дію (дії) щодо належного йому об'єкта в межах наявних у нього правомочностей.

23. Обтяження суб'єктивного речового права – це встановлене відповідно до правочину або акта суб'єкта владних повноважень звуження суб'єктивного речового права індивідуального характеру у вигляді заборони або права іншої особи, що

покладає на носія речового права обов'язок утримуватися від певної дії (дій) щодо належного йому об'єкта в межах наявних у нього правомочностей.

24. Речове обтяження або право речової видачі не можна розглядати як окремий різновид речових прав, оскільки без забезпечувальної його частини воно є нічим іншим, як правом вимоги.

25. Запропоновано розмежувати в гл. 3 ЦКУ способи захисту цивільних прав та інтересів, передбачивши, що цивільні інтереси можуть бути захищені, зокрема, через визнання правочину недійсним; відновлення становища, що існувало до порушення; визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб.

26. Правове обґрунтування допустимості захисту цивільного інтересу, речового в тому числі, цілком виправдано можна вибудовувати через той нерозривний зв'язок, що об'єктивно існує в цивільному праві України між охоронюваним правом цивільним інтересом і правоздатністю особи. Обидва поняття поєднані своєю спрямованістю до набуття суб'єктивного цивільного права і розглядають таке набуття як потенційно можливе.

27. Охоронюваність правом речового інтересу має визначатися як загальним правилом – «дозволено все, що не заборонено законом», так і часовим критерієм дійсності такого інтересу. На відміну від речових прав, речовий інтерес особи може продовжувати існувати навіть після її смерті (наприклад, у випадку з заповітом), а тому може підлягати захисту.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

Монографія:

1. Харченко Г. Г. Речові права : монографія / Г. Г. Харченко. – К. : Алерта, 2016. – 556 с.

Наукові статті у фахових виданнях України:

2. Харченко Г. Право володіння чужим майном в системі цивільного права / Г. Харченко // Право України. – 2006. – № 3. – С. 43-46.

3. Харченко Г. Особливості права власності в різних правових системах / Г. Харченко // Право України. – 2006. – № 12. – С. 45-48.

4. Харченко Г. Специфіка та правова природа речових прав / Г. Харченко // Право України. – 2007. – № 9. – С. 75-79.

5. Харченко Г. Г. Доктринальні відмінності інституту права власності: порівняльно-правовий аналіз / Г. Г. Харченко // Часопис Київського університету права. – 2009. – № 1. – С. 158-164.

6. Харченко Г. Г. Витоки та первинний характер речового права / Г. Г. Харченко // Вісник Одеського національного університету. – 2010. – Вип. 1. – Т. 15. – С. 45-53.

7. Харченко Г. Г. Ознаки речового права / Г. Г. Харченко // Часопис Київського університету права. – 2011. – № 2. – С. 137-141.

8. Харченко Г. Г. Правове обґрунтування змісту дефініції «речове право» у законодавстві / Г. Г. Харченко // Часопис Київського університету права. – 2011. – № 3. – С. 162-166.

9. Харченко Г. Г. Проблематика абсолютності речових прав у правовій науці / Г. Г. Харченко // Держава і право. – 2011. – Вип. 53. – С. 12-18.

10. Харченко Г. Г. До питання закріплення принципів речового права у законодавстві України / Г. Г. Харченко // Держава і право. – 2011. – Вип. 54. – С. 324-330.

11. Харченко Г. Г. Принципи роз'єднання та абстракції у речовому праві / Г. Г. Харченко // Часопис Київського університету права. – 2011. – № 4. – С. 211-214.

12. Харченко Г. Принцип добросовісного набуття речового права / Г. Харченко // Підприємництво, господарство і право – 2012. – № 1. – С. 51-54.

13. Харченко Г. Г. Принципи речового права / Г. Г. Харченко // Часопис Київського університету права. – 2012. – № 1. – С. 205-209.

14. Харченко Г. Г. Окремі засади здійснення речових прав / Г. Г. Харченко // Держава і право. – 2012. – Вип. 55. – С. 309-316.

15. Харченко Г. Г. Обмеження та обтяження речових прав: проблема розмежування / Г. Г. Харченко // Держава і право. – 2012. – Вип. 58. – С. 347-353.

16. Харченко Г. Г. Цивільний кодекс України та підстави виникнення речових прав / Г. Г. Харченко // Часопис Київського університету права. – 2012. – № 4. – С. 192-196.

17. Харченко Г. Г. Принцип публічності речових прав та його реалізація в Україні [Електронний ресурс] / Г. Г. Харченко // Форум права. – 2013. – № 1. – С. 1104-1111. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2013_1_181.pdf.

18. Харченко Г. Г. Акти суб'єктів владних повноважень як підстави виникнення та припинення речових прав / Г. Г. Харченко // Часопис Київського університету права. – 2013. – № 2. – С. 176-180.

19. Харченко Г. Г. Право власності: окремі проблеми теорії та практики [Електронний ресурс] / Г. Г. Харченко // Часопис Академії адвокатури України. – 2013. – № 2. – С. 01-06. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Chaau_2013_2_31.pdf.

20. Харченко Г. Вітчизняна доктрина речових прав: історичні нариси / Г. Харченко // Вісник Національної академії правових наук України. – 2014. – № 4 (79). – С. 114-122.

21. Харченко Г. Проблеми захисту речових прав в Україні / Г. Харченко // Право України. – 2015. – № 4. – С. 69-76.

Статті в іноземних фахових виданнях:

22. Харченко Г. Г. Особенности правопонимания вещи в гражданском праве / Г. Г. Харченко // Вестник Томского государственного университета. Право. – 2013. – № 2 (8). – С. 142-147.

23. Харченко Г. Г. Ограничение и обременение вещных прав: соотношение понятий / Г. Г. Харченко // Известия Гомельского государственного университета

им. Ф. Скорины. Социально-экономические и общественные науки. – 2013. – № 2 (77). – С. 175-179.

24. Харченко Г. Г. Возникновение и прекращение вещных прав: проблематика понятий в Гражданском кодексе Украины / Г. Г. Харченко // Публичное и частное право. – 2013. – Вып. II (XVIII). – С. 203-212.

25. Харченко Г. Г. Вещные права в конструкции «право на право» / Г. Г. Харченко // Веснік Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы. Серыя 4 : Правазнаўства. – 2013. – № 4 (157). – С. 42-48.

26. Харченко Г. Г. Ограничение и обременение вещных прав в гражданском законодательстве Украины / Г. Г. Харченко // Право.by. – 2013. – № 4 (24). – С. 111-115.

27. Харченко Г. Г. К вопросу дефиниции субъективного вещного права / Г. Г. Харченко // Публичное и частное право. – 2014. – Вып. I (XXI). – С. 191-199.

28. Харченко Г. Г. Категория собственнического интереса в отношениях собственности / Г. Г. Харченко // Право.by. – 2014. – № 2 (28). – С. 120-124.

Статті в інших виданнях:

29. Харченко Г. Г. Вещные права на чужое имущество в теории и законодательстве / Г. Г. Харченко // Альманах цивилистики. – 2015. – Вып. 6. – С. 177-202.

30. Харченко Г. Г. Речовий інтерес як об'єкт захисту в цивільному праві України / Г. Г. Харченко // Вісник Верховного Суду України. – 2015. – № 12 (184). – С. 24-29.

Матеріали наукових конференцій:

31. Харченко Г. Г. Проблематика об'єкта речового права / Г. Г. Харченко // Становлення, функціонування та розвиток правових систем сучасності: проблеми науки і практики : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Одеса, 23 квітня 2010 р.). – О., 2010. – С. 309-312.

32. Харченко Г. Г. Речове право як об'єкт наукового дослідження / Г. Г. Харченко // Плебсологічне осмислення перспектив розвитку Української держави : матеріали доповідей і виступів III Всеукраїнської науково-практичної конференції (Київ, 20 травня 2010). – К., 2010. – Вип. 3. – С. 241-243.

33. Харченко Г. Г. Проблематика видової ідентифікації цивільних прав / Г. Г. Харченко // Від громадянського суспільства – до правової держави : збірник тез доповідей VI Міжнародної наукової конференції студентів та молодих вчених (Харків, 4-5 березня 2011 р.). – Х., 2011. – С. 340-342.

34. Харченко Г. Г. Поняття суб'єктивного речового права / Г. Г. Харченко // Закарпатські правові читання : матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих вчених та студентів (Ужгород, 28-29 квітня 2011 р.). – Ужгород, 2011. – Т. 1. – С. 412-415.

35. Харченко Г. Г. Критика концепції речового обтяження як самостійного речового права / Г. Г. Харченко // Актуальні проблеми цивільного, сімейного та міжнародного приватного права (Матвеевські цивілістичні читання) : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої пам'яті професорів

Г. К. Матвеева та Ю. Г. Матвеева (м. Київ, 19 жовтня 2012 р.). – К., 2013. – Т. 1. – С. 164-168.

36. Харченко Г. Г. Аналіз окремих положень цивільного законодавства щодо підстав набуття та припинення речових прав / Г. Г. Харченко // Цивільне законодавство: система, міжгалузеві зв'язки, шляхи вдосконалення : матеріали Міжнародного цивілістичного форуму (м. Київ, 25-26 квітня 2013 р.). – К., 2014. – С. 137-140.

37. Харченко Г. Г. Способи захисту речових прав / Г. Г. Харченко // Актуальні проблеми цивільного, сімейного та міжнародного приватного права (Матвеевські цивілістичні читання) : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 3 жовтня 2013 р.). – К., 2015. – С. 127-131.

38. Харченко Г. Г. Захист речового інтересу в цивільному праві України / Г. Г. Харченко // Цивілістична доктрина і формування громадянського суспільства : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 3 жовтня 2014 р.). – К., 2015. – С. 181-184.

39. Харченко Г. Г. Становлення та розвиток вітчизняної доктрини речових прав / Г. Г. Харченко // Матвеевські читання: звільнення від цивільно-правової відповідальності у сучасних реаліях : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 20 листопада 2015 р.). – К., 2015. – С. 143-145.

40. Харченко Г. Г. Напрями розвитку доктрини речових прав в Україні / Г. Г. Харченко // Приватне право України і європейська інтеграція: тенденції та перспективи : матеріали IV Міжнародного цивілістичного форуму (м. Київ, 14-15 квітня 2016 р.). – К., 2016. – С. 247-249.

АНОТАЦІЯ

Харченко Г. Г. Речові права у законодавстві, доктрині та судовій практиці України. – *На правах рукопису.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка Міністерства освіти і науки України. – Київ, 2017.

Дисертацію присвячено комплексному аналізу теоретичних і практичних проблем речових прав у доктрині, цивільному законодавстві та судовій практиці України. Розкрито особливості правової природи речових прав, їх кваліфікаційні ознаки, через які і має визначатися правова категорія «суб'єктивне речове право». Охарактеризовано загальнонаукові підходи до розуміння та вирішення проблеми кола об'єктів речових прав у цивільному праві України; сформульовано принципи речового права України, введення яких у цивільне законодавство дало б змогу вдосконалити правове регулювання цивільних відносин.

Досліджено основні елементи системи речових прав, запропоновано нові підходи щодо їх класифікації, визначення їх ролі та місця в речовому праві України. Проведено аналіз підстав виникнення та припинення речових прав, меж їх здійснення, співвідношення правових категорій «виникнення» та «набуття» речових прав, «підстава» та «спосіб» набуття (припинення) речових прав, «обмеження» і

«обтяження» речових прав тощо. Розглянуто теоретичні та практичні проблеми цивільно-правового захисту речових прав і речових інтересів в Україні.

У результаті проведеного дослідження сформульовано низку висновків, пропозицій з удосконалення цивільного законодавства та правозастосовної практики щодо речових прав в Україні.

Ключові слова: речові права, принципи речового права, підстави виникнення речових прав, підстави припинення речових прав, обмеження речових прав, обтяження речових прав, захист речових прав, захист речових інтересів.

АННОТАЦІЯ

Харченко Г. Г. Вещные права в законодательстве, доктрине и судебной практике Украины. – *На правах рукописи.*

Диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук по специальности 12.00.03 – гражданское право и гражданский процесс; семейное право; международное частное право. – Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко Министерства образования и науки Украины. – Киев, 2017.

Диссертация посвящена комплексному анализу теоретических и практических проблем вещных прав в доктрине, гражданском законодательстве и судебной практике Украины. Указано на производный характер правовой природы вещных прав от природы человека, ее динамику в силу постоянной динамики потребностей людей. Определены для правовой дефиниции «субъективное вещное право» квалификационные признаки вещных прав с выводом о том, что природа объекта вещных прав может обуславливать лишь особенности реализации и защиты этих прав, однако не определяет их правовую природу, уже заложенную в них.

Сформулированы принципы вещного права Украины, введение которых в гражданское законодательство позволило бы усовершенствовать правовое регулирование гражданских отношений. Отмечается несоответствие современным реалиям гражданского оборота принципа *numerus clausus* как пережитка тех времен, когда его предназначением было недопущение возврата к феодальной концепции расщепленной собственности.

Обоснован вывод о целесообразности заимствования в вещное право Украины известных немецкому гражданскому праву принципов разъединения и абстракции с учетом действующей в Украине каузальной модели передачи вещных прав по договору. Благодаря этим принципам в договорных отношениях происходит четкая структуризация правовых элементов, в частности тех юридических фактов, по которым, с одной стороны, возникают обязательственные права и обязанности, а с другой – вещные права.

Проанализированы особенности классификации и построения системы вещных прав в гражданском праве Украины. Обоснован вывод о том, что система вещных прав в гражданском законодательстве должна выстраиваться по содержательному критерию исходя из того, что каждый вид вещных прав является самостоятельным по отношению к другому.

Отмечено, что в Украине уже сформировались все предпосылки для критического переосмысления и модернизации цивилистической доктрины и

гражданского законодательства в отношении вещных прав. В основу этих изменений должна быть положена идея либерализма, предусматривающая несколько иную философию правового регулирования вещных отношений – предоставление их участникам как можно больших правовых возможностей, отход от сложившейся в нашей ментальности практики навязывания чужого выбора всем остальным.

Исследованы особенности юридических фактов как оснований для возникновения и прекращения вещных прав; разграничены, в частности, понятия «возникновение» и «приобретение», «основание» и «способ» возникновения (прекращения) вещных прав, а также «ограничение» и «обременение» вещных прав. Обращено внимание на то, что если в случае с обязательственными правами и правоотношениями основания их возникновения и прекращения совпадают в силу их относительного характера, то основания возникновения и прекращения вещных прав и правоотношений такого абсолютного совпадения не имеют, что обусловлено абсолютным характером вещных прав и оборотоспособностью их объектов. Указано на необходимость перехода кроме видовых и к родовым обобщениям касательно вещных прав и в том числе применительно к способам и основаниям их приобретения (прекращения).

Обосновано, что понятие пределов осуществления субъективного вещного права неразрывно связано с понятиями ограничения и обременения осуществления субъективного вещного права. Однако, в отличие от соотношения ограничений и обременений, которые являются понятиями одного порядка, взаимосвязь между ограничениями и обременениями, с одной стороны, и понятием пределов осуществления субъективного вещного права, с другой, иная – причинно-следственная. Установление пределов осуществления субъективного вещного права является целью, а введение ограничений и обременений – возможным средством достижения такой цели.

Рассмотрены теоретические и практические проблемы гражданско-правовой защиты вещных прав и вещных интересов в Украине. Охарактеризованные способы защиты систематизированы и структурированы в зависимости от объекта защиты. Определены способы, которые носят комплексный характер и могут быть применены для защиты как вещных прав, так и вещных интересов.

В результате проведенного исследования сформулирован ряд выводов, предложений и рекомендаций по совершенствованию гражданского законодательства и правоприменительной практики касательно вещных прав в Украине.

Ключевые слова: вещные права, принципы вещного права, основания возникновения вещных прав, основания прекращения вещных прав, ограничение вещных прав, обременение вещных прав, защита вещных прав, защита вещных интересов.

SUMMARY

Kharchenko G. G. Property Rights in the Legislation, Doctrine and Judicial Practice of Ukraine. – *The manuscript.*

Dissertation for the Doctor's degree in Law, specialty 12.00.03 – Civil Law and Civil Procedure; Family Law; International Private Law. – Taras Shevchenko National University of Kyiv of Ministry of Education and Science of Ukraine. – Kyiv, 2017.

The dissertation is devoted to the complex analysis of theoretical and practical issues of property rights in the doctrine, civil law and judicial practice in Ukraine. The special features of the legal nature of property rights have been researched, as well as their qualification characteristics that should determine the legal category of property rights. General scientific approaches to understanding and addressing problems of the range of objects of property rights in civil law of Ukraine have been characterized; the principles of property law of Ukraine have been formulated, the introductions of which in the civil law would allow to improve the legal regulation of civil relations.

The basic elements of the property rights system have been researched, new approaches to their classification and determination of their role and place in property law of Ukraine have been offered. The analysis has been made in respect of the grounds of acquisition and termination of property rights, the limits of their realization, the relation of legal categories of «creation» and «acquisition» of property rights, «ground» and «manner» of acquisition (termination) of property rights, «restriction» and «encumbrance» of property rights etc. The theoretical and practical problems of civil law protection of property rights and proprietary interests in Ukraine have been considered.

The research has allowed to formulate a range of conclusions, suggestions and recommendations on improvement of the civil legislation and the law enforcement practice concerning property rights in Ukraine.

Key words: property rights, principles of property law, grounds for creation of property rights, grounds for termination of property rights, restriction of property rights, encumbrance of property rights, protection of property rights, protection of proprietary interests.